

Anders Kalat

Kommentar till diskussionen mellan Laclau och Bhaskar

När det gäller Laclaus och Bhaskars något märkliga meningsutbyte (märkligt eftersom det avbryts just där man som läsare är som mest spänd på att få höra argumentationen) är det av stor vikt att se likheterna de båda teoretikerna emellan. Diskussionen mellan de båda teoretikerna är intressant inte minst eftersom bägge undviker – och också medger att den andre undviker – de naivaste förhållningssätten till relationen mellan exempelvis diskurs och verklighet. I den mer populära debatten brukar det annars heta att diskursteoretiker reducerar allt till texten eller det tänkta, medan å andra sidan realister hävdar att vårt tänkande på ett oproblematiskt sätt representerar verklighe-

ten. Varken Bhaskar eller Laclau intar en sådan position eller anklagar den andre för det.

De är i stället eniga på en rad punkter som också utesluter andra filosofiska eller vetenskapsteoretiska positioner. Exempelvis menar bägge att det alltid, med nödvändighet, kommer att råda en skillnad mellan våra utsagor om världen och världen i sig (de skulle nog likaledes bli lite småsura då jag använder mig av detta kantska begrepp); de menar också att empirismens förhoppning om att nå en tillräcklig kunskap om världen med hjälp av våra sinnen är förhastad.

Den första punkten är kanske den mest intressanta då det är i relation till denna som Laclau använder begreppet

realism, även för sin egen ståndpunkt. Vad Laclau gör här är att inte förlita sig på den klassiska skillnaden mellan realism och idealism utan i stället radikalt nog mena att en viss form av realism i själva verket mycket väl kan passa in i idealismens ramverk. Den typ av realism som han själv hänför sig till (och till vilken han också räknar Bhaskar) är den transcendentala realismen, att kontrastera mot den idealistiska begreppsrealismen. Skälet till varför en viss form av realism kan kombineras med idealism inbegriper den centrala frågan (för Laclau och för diskussionen) om våra begrepp kan sägas inrymma världen, eller om begreppen (rent logiskt, för att tala med Laclau) aldrig kan låsa fast det som begreppen sägs beteckna. Den tidigare positionen (begreppsrealismen) är en idealism just genom tron att världen ytterst kan klargöras genom begreppen, medan den senare realistiska positionen snarare skulle vara materialistisk (något som Laclau hävdar i andra sammanhang). Den egentliga materialismens ontologi kännetecknas alltså av att verkligheten alltid är mer (eller mindre) än vad som kan fångas teoretiskt. Därmed Marx betoning i sina Feuerbachteser av att sanningen inte kan avgöras abstrakt utan att detta måste ske genom praktiken, eller att det »männsliga väsendet« inte heller det kan förstås abstrakt utan att människan i själva verket är en *ensemble* (observera: ej *totalitet*, såsom det vanligen har översatts till svenska) av samhälleliga relationer. Såväl förbindelsen med praktiken (och därmed

övergivandet av en positiv fast ontologi) som med begreppet *ensemble*, med ordets alla musikaliska polyfona associationer (*ensemblen* kan inte reduceras till en stämma) bryter med begreppsrealismen, även om andra passager hos Marx mycket väl kan låta sig lånas för en begreppsrealistisk idealism.

Det man vinner med den ovanstående begreppsutredningen är alltså möjligheten att förstå skillnaden mellan realism, idealism och materialism och se hur dessa olika begrepp ibland överlappar varandra. Genom att, som många gör, exempelvis hävda att idealismen karaktäriseras av en tro att vi rymmer världen i våra huvuden eller i vårt språk (en position som Laclau faktiskt om och om igen tar avstånd från) blir det svårt att kategorisera två av de mest kända idealisterna Platon och Hegel som idealister, då ingen av dem menar att världen rymms i individens tanke eller i texten utan tvärtom utgår från föreställningen om en från människan skild värld. Den enda värdig epitetet idealist, i denna mycket snäva bemärkelse, skulle då bli Berkeley, som i och för sig, intressant nog, visar hur en subjektiv idealism alldeles utmärkt går att förena med empirismens tradition.

Efter denna genomgång av de olika begreppen blir det förhoppningsvis svårare att använda det ena eller det andra begreppet som skällsord, vilka ersätter en egentlig diskussion om vad som ytterst står på spel här. Insatsen utgörs nämligen ytterst av möjligheten till samhällskritik. I det fall begreppen skul-

le rymma vår värld (oavsett från vilket håll vi närmar oss en sådan ståndpunkt, det vill säga, oavsett om man menar att vår kunskap utgör en kopia av verkligheten eller om man menar att verkligheten utgör en kopia av vår kunskap om den, alltså att verkligheten konstitueras av »diskursen«), skulle det inte finnas en möjlighet för det som står utanför (och vi lämnar just nu frågan om vad detta utanför ska kallas, eller vad det består i) att göra motstånd, att inte låta sig inlemmas. Utan detta »motstånd« finns ingen instans som kan korrigera utsagor som påstår ditten eller datten.

Jag kommer nu i stort att lämna Bhaskar därhän för att koncentrera mig på Laclau i förvisningen om att den andra introduktören (Thomas Brante) till texten på ett bättre sätt förmår karakterisera Bhaskars teoretiska utgångspunkter.

Begreppet diskurs är, för att använda en litotes¹, centralt för Laclau och den tradition som han och andra representerar.² I texten får vi andra termer som enligt Laclau själv skulle kunna ersätta diskursbegreppet: praktik eller språkspel är två exempel. Förutom att diskursbegreppet har en fördel i att folk blir uppretade när det används (som Laclau skämtsamt och lite rörande hävdar i texten) finns det nog, till skillnad från vad Laclau själv menar i denna text, skäl för dess användning som ligger utanför dess ingående i andra begrepp. Först måste vi, även om detta till viss del är en upprepning, med bestämdhet avvisa att diskursteorin hos Laclau innebär en föreställning om att världen är diskurs och inget annat än diskurs. En sådan användning av diskursbegreppet skulle föra Laclau tillbaka till den idealistiska (begreppsrealistiska) position

1. En stilistisk figur som förstärker ett uttryck genom att på ett skenbart sätt försvaga det. Red anm.

2. Laclau har tidigare utarbetat begreppet tillsammans med Chantal Mouffe. Tillsammans förhåller de sig till Michel Foucaults definitioner av diskursen som vi finner dem i *Vetandets arkeologi* (2002). Foucault tar där avstånd från fyra möjliga organiserande principer för en diskurs: objektet för diskursen, formen för utsagorna, en sammanhängande och någorlunda kontinuerlig begreppsapparat och slutligen ett gemensamt tema, som exempelvis utvecklingstemat inom biologin. (Se *Vetandets arkeologi*, s 38 ff.) Ingen av dessa organiserande principer fungerar dock vid närmare undersökning, menar Foucault. I stället ges det något kryptiska förslaget om spridningssystemets regelbundenhet: spridning, fast regelbunden alltså. Principen kan med fördel förstås mot bakgrund av den ovanstående diskussionen kring Marx. Ingen essens (som i fallet med det mänskliga väsendet) finns där att tillgå som garant för meningen, utan i själva verket konstitueras människan i fältet mellan olikartade samhälleliga krafter. Det tycks för mig som om diskursbegreppet dock alltmer, utan att helt lämna det foucaultska ursprunget, hos Laclau mer och mer närmat sig frågan om praktiken som vi finner den beskriven inte bara hos Marx, utan även hos exempelvis Wittgenstein eller inom den pragmatiska filosofiska traditionen.

han ständigt tar avstånd från och som är hans egentliga måltavla.

I den ifrågavarande texten ger Laclau fyra principer för diskursteorin³: objekt konstitueras och medieras inom en grundläggande grammatik; diskursen har intet att göra med en åtskillnad mellan en språklig (diskursiv) och en utomspråklig verklighet; den performativa dimensionen är ett centralt inslag i diskursen och slutligen står diskursteorin (vilket vi redan kommenterat) i konflikt med idealismens ontologiska anspråk. Laclau diskuterar de ovanstående principerna något kort, kan det tyckas. Speciellt då det är här som misstanken om Laclaus egen idealism ofta gör sig gällande. För att inleda med punkt två handlar alltså diskursteorin inte om att allt är språk. Allt är inte text. Diskursen som begrepp föregår uppdelningen mellan det språkliga och det utomspråkliga och inbegriper dem bägge i sin grammatik. Att notera är dock att begreppet grammatik då får en något överförd betydelse, från sitt ursprungliga språkliga sammanhang. Grammatik blir i denna kontext i stället en uppsättning regler

och kan egentligen lika väl bytas ut mot ett begrepp som logik. I en het debatt som för några år sedan utspelade sig i *New Left Review* mellan Laclau och Mouffe (författarna till den bok som gjorde dem bägge kända i bredare folklager – *Hegemony and Socialist Strategy*) och Norman Geras exemplifierar de diskursbegreppets förrangsställning med ett exempel inspirerat av Wittgenstein.⁴ Tänk er en enkel situation där en person ber en annan person att räcka honom en byggsten, då de bägge arbetar på ett bygge. Själva förfrågan är givetvis språklig, medan det materiella räckandet är utomspråkligt. Dock hänger de bägge handlingarna (talhandlingen och räckandets handling) samman.⁵ Det som gör att de fungerar samtidigt är återigen enligt Laclau och Mouffe diskursens regler, som alltså föregår varje distinktion mellan språkligt och utomspråkligt. I detta exempel märks också tydlig diskursens performativa dimension, för att återkoppla till Laclaus tredje princip för diskursteorin. Varje påstående inom diskursen är inte bara av illokutionär karaktär utan inbegriper också en perlokutio-

3. Hädanefter kommer *diskursteori* att hänvisa till just den teori som utarbetats av bland andra Laclau och Mouffe, trots att det givetvis finns fler konkurrerande skolor som även de använder termen för att beskriva sin position.

4. Se Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy* (1985); Norman Geras, »Post-Marxism?«, *New Left Review* nr 163 (1987); Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, »Post-Marxism Without Apologies«, *New Left Review* nr 166 (1987); Norman Geras, »Ex-Marxism Without Substance: Being A Real Reply to Laclau and Mouffe«, *New Left Review* nr 169 (1988).

5. Se Ludwig Wittgensteins *Filosofiska undersökningar* (1992), §2.

när⁶ effekt, det vill säga syftar till ett visst handlande.

Innebär då det ovanstående, vilket Bhaskar tycks misstänka, att inget finns utanför diskursen? Innebär Laclaus första princip (det inte helt entydiga ordet *konstituerar*) att världen inte existerar utanför diskursen alls? Dessvärre har Laclaus svar fallit bort i den här publicerade texten, då bandet tog slut (den putslustige frågar sig givetvis omedelbart om detta innebär att diskussionen då också slutade i verkligheten, men som liksom många andra skämt förlitar sig detta skämt på den naiva dikotomi mellan verklighet och text som vi – såväl som Laclau och Bhaskar – vill lämna bakom oss). I den tidigare refererade debatten i *New Left Review* förnekar dock Laclau och Mouffe att så skulle vara fallet. Givetvis, menar de, skulle det sfäriska objekt som vi sparkar på och kallar fotboll fortsätta att existera även om alla skulle sluta kalla det fotboll med allt vad detta innebär. Frågan är dock hur intressant detta objekt skulle vara? Frågan är också i vilken grad ett objekt för att överhuvud kunna kallas »objekt« redan från början är inbegri-

pet i ett visst sociosymboliskt sammanhang, och därmed också står i relation till vissa praktiker? Att bara växthuseffekten finns där ute, för att återvända till en av Bhaskars frågor, är det nog ingen som egentligen förnekar. Det som är av betydelse är hur detta fenomen, liksom alla andra fenomen, kommer att sättas i samband med en viss diskurs. Det diskursteorin hävdar är att man inte på förhand kan hävda att en viss företeelse, som bara finns där med Laclaus och Mouffes terminologi, måste leda till ett visst handlande eller måste uppfattas stå i relation till andra fenomen som bara finns där ute, stumma och dumma. Visst finns det klara fördelar med att uppfatta cancer, för att återvända till den andra kritiska frågan Bhaskar ställer, inom ett medicinskt vetenskapligt sammanhang i stället för att försöka bota sjukdomen med hjälp av aromaterapi.⁷ Dock står här den omedelbara föreningen av själva konstaterandet inom ramen för medicin och performativitet (att bota, att bli frisk) klar. Det är just för att medicinen botar och hjälper som vi vänder oss till medicinen, inte på grund av medici-

6. Språkfilosofiskt begreppspar, där illokutionär avser ett yttrandes karaktär av talhandling (förstår vi talhandlingen eller ej), medan perlokutionär avser yttrandets effekt på lyssnaren. Red anm.

7. Det nämnda och de kommande exemplen är mer eller mindre hämtade från naturvetenskapen, vilket inte är helt oproblematiskt. Även om vi inte behöver ansluta oss till dem som vill upprätta en absolut skillnad när det gäller såväl metod som ontologi kvarstår dock frågan om det är lika enkelt eller ens möjligt att överföra vetenskapsteoretiska överväganden från naturvetenskap till samhällsvetenskap. För en sådan problematisering, se exempelvis Peter Winchs *Sambällsvetenskapens idé och dess relation till filosofin* (1994).

nens logiska förrangsställning eller för att skolmedicinen är det enda tänkbara sättet att se på sjukdom. (I bland, som i fallet med *DAMP* eller utbrändhet, kan det faktiskt vara så att den alltför ensartade betoningen av den biologisk-medicinska dimensionen är till förfång för de drabbade individerna då den samhällseliga dimensionen – en betydande majoritet av *DAMP*-barnen tillhör arbetarklassen – lägligt nog trängs undan.) För att ta ett sista exempel är det också givetvis så att det, för att parafrasera Hume, kan finnas en stor fara förknippad med att förneka effekterna av gravitationskraften i det fall man får för sig att testa dess sanningshalt genom att kasta sig ut från ett högt beläget fönster, men samtidigt går det inte heller att bortse från det sammanhang som gjorde Newton så populär bland dem som ville

försvara den brittiska monarkin och adelns makt. Till skillnad från Aristoteles – som betonade massans egen vilja, varje materia strävade efter sin egen essens mot ett visst läge – menade ju Newton att massan var död och att massans rörelser var beroende av dragningskrafter från större kroppar. En bild som väl passade monarkins syfte, med monarken i mitten och övriga samhällsstrata i väl ordade banor cirkulerande runt kungahuset (solen i solsystemet).⁸ Det är utifrån dessa resonemang som vi bör förstå den något kryptiska diskussionen om transitiva och intransitiva objekt. Hämtat från grammatiken är ett transitivt objekt kopplat till ett verb, till ett görande, medan det intransitiva objektet står utan verb. Laclaus förnekande av de intransitiva objekten bör därmed inte förstås, åter-

8. För att undvika ett missförstånd bör man givetvis inte begå samma misstag som redaktörerna till tidskriften *Social Text*, som ju utan att begära någon granskning och utan att själva ha den nödvändiga kunskapen lät publicera fysikerns Sokals text om behovet av en feministisk matematik och en anarkistisk fysik. Att undvika dylika misstag är dock inte detsamma som att förespråka föreställningen om att endast ett enda perspektiv är möjligt även när det gäller naturvetenskapliga objekt, vilket återigen inte är detsamma som att hävda att alla perspektiv är lika bra. För det första måste de inomvetenskapliga kriterierna beaktas. För det andra finns fortfarande kopplingarna till nyttan kvar. Det vore helt enkelt till förfång för mänskligheten att överge beviskrav och intellektuell redbarhet när det gäller vetenskapen. Samtidigt skulle man förlora maktaspekten ur sikte om man inte såg den hegemoniska kamp som vetenskapen är inbegripen i visavi andra försök till att förklara världen, på samma sätt som hegemoniska strider utspelar sig inom och mellan olika vetenskaper. Detta gäller givetvis inte bara för naturvetenskapen utan i än högre grad för samhällsvetenskapen. Även här kan man inte på förhand utesluta exempelvis en buddhistisk förståelse av lidandet i världen med den beledsagande förhoppningen att råda bot på detta lidande genom att överge sina begär. Å andra sidan skulle ett sådant förhållningssätt innebära ett övergivande av varje krav på möjlighet till argumentation och med stor sannolikhet också på ett politiskt plan omöjliggöra krav på social rättvisa.

igen, som att han förnekar en yttre verklighet, utan snarare som att han menar att ett objekt, när det blivit ett objekt för oss, oundvikligen därmed ingår i ett sociosymboliskt sammanhang.

Utanför det rent filosofiska intresset kring frågan om en utanför diskursen stående verklighet, står dock mycket mer på spel. Ursprunget till diskursteoriens problematisering av relationen mellan den yttre verkligheten och de »härledda« teoretiska ståndpunkterna från denna verklighet står att finna i ett missnöje med det sätt på vilket vissa (inte alla) marxister har tänkt relationen mellan klass och politisk ståndpunkt (det notoriska klass-i-sig och klass-för-sig)⁹. Till skillnad från framförallt den andra internationalens marxister – som med Kautsky som anförare hävdade att det endast var en tidsfråga innan arbetarklassen vuxit i antal och att därmed partiet, som på ett entydigt sätt representerar klassens intresse, skulle styra samhället, då klassposition och politiskt intresse var oupplösligt förenade – menar i stället Laclau och Mouffe i *Hegemony and Socialist Strategy* att en politisk artikulering var nödvändig innan något specifikt klassintresse kunde formuleras. I sin uppgörelse med ekonomins

ställning som sista instans (även hos Althusser föräras de övriga sektorerna i samhället endast med en semi-autonomi), vilken till syvende og sidst bestämmer samhällsutvecklingen, betonas hur ekonomin (denna förment naturlagsliknande struktur) i själva verket redan från början är politiserad. En ståndpunkt som för övrigt verkar förena Laclau och Mouffe med den i många andra avseenden från dem avvikande autonoma marxistiska traditionen. Konsekvensen av att klassposition och politisk ståndpunkt separeras från varandra blir för Laclau och Mouffe en vitalisering av begreppet hegemoni. Hegemonibegreppet blir därför inte enbart en utveckling av ideologibegreppet, såsom den härskande klassens sätt att kontrollera de övriga klasserna och sätta sina egna intressen överst på den politiska dagordningen; hegemonibegreppet kommer att omfatta själva konstituerandet av vem eller vilka som hör till den ena klassen i stället för den andra. Den viktigaste klasskampen blir därför var gränsen för en viss klass går.

Utifrån detta kan betoningen av en negativitetens ontologi, som ju Laclau förespråkar, förstås. Samhället som sådant, ett ontologiskt påstående, är inte

9. »De ekonomiska förhållanden har till en början förvandlat massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, *eburu* [min kurs] ännu inte för sig själv. I kampen, som vi blott karakteriserat i några av dess faser, samlas denna massa, konstituerar sig som en klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen. Men kampen mellan klasserna är en politisk kamp.« Karl Marx, »Filosofins elände«, i Karl Marx och Friedrich Engels, *Skrifter i Urväl. Filosofiska skrifter* (1978), s 354.

en sluten totalitet som hänger samman. I själva verket verkar alltid det negativa i hjärtat av samhället på ett sätt som inte tillåter det att sluta sig. Begreppet antagonism motsvarar denna splittring i samhällskroppen, och även om ideologin ständigt försöker täcka över denna antagonism och »sy ihop såret« finns där ingen samhällets essens som ytterst

gör det möjligt för en sådan suturering att hålla samhället samman i längden. Även om Bhaskar menar att Laclau har fel då han hävdar att den kritiska realismen saknar en teori om negativiteten, går det inte att bortse från att det är diskursteorin som har utvecklat dess logik på ett sätt som gör en ideologikritisk ansats möjlig.